

Давидюк Р., Старжець В. Дидактичні аспекти формування навичок самостійної роботи школярів на уроках історії. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2025. Том 13, № 9. С. 44-52. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i9-006>.

Davydiuk R., Starzhets V. Dydaktychni aspekty formuvannya navychok samostiinoi roboty shkoliariv na urokakh istorii [Didactic aspects of forming independent work skills of school students in history lessons]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2025. Vol. 13, No 9. S. 44-52. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i9-006>.

УДК 373.3:37.013.42

DOI: 10.31110/2616-650X-vol13i9-006

Руслана ДАВИДЮК

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

davrus63@gmail.com

Володимир СТАРЖЕЦЬ

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», Україна

<https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

starzhets92@gmail.com

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті аналізуються інноваційні методи організації самостійної пізнавальної діяльності на уроках історії, що сприяють зростанню зацікавленості учнів та оптимізації навчального процесу. Метою дослідження є аналіз дидактичних аспектів формування навичок самостійної роботи школярів на уроках історії у рамках компетентнісного підходу Нової української школи. Автори досліджують методи та форми організації самостійної роботи учнів, які сприяють розвитку їхніх пізнавальних і когнітивних здібностей, а також підвищують рівень активності в навчанні. Визначено основні переваги видів самостійної роботи, які можуть бути використані для стимулювання комунікаційних навичок, розвитку аналітичного мислення та творчого потенціалу школярів. Особливу увагу приділено важливості формування критичного мислення, навичок працювати з різними джерелами інформації та застосовувати набуті знання на практиці. Оцінено стан сформованості вмінь учнів щодо самостійної роботи в процесі вивчення історії. Запропоновано удосконалення методичних та практичних засобів організації освітнього процесу. Констатовано, що належна організація самостійної навчальної роботи є одним із найбільш перевірених практикою способів підвищення ефективності навчання та активізації школярів. Враховуючи мотиваційні чинники можна виділити три рівні сформованості навичок самостійної роботи учнів в процесі вивчення історії: відтворювальний, продуктивний та творчий. Серед технологій і форм організації самостійного навчання пріоритетна роль належить активним та інтерактивним підходам, що сприяють розвитку критичного мислення, ініціативи й творчості. В схемі сучасного уроку історії формування навичок самостійної роботи займає важливе місце, оскільки учні найкраще розвивають компетентності в процесі власної вмотивованої навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: школярі; урок історії; методи навчання; самостійна робота; компетентнісний підхід; самостійна пізнавальна діяльність.

Ruslana DAVYDIUK

Rivne State University of the Humanities, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

davrus63@gmail.com

Volodymyr STARZHETS

Private Higher Educational Establishment «Academician Stepan Demyanchuk

International University of Economics and Humanities», Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

starzhets92@gmail.com

DIDACTIC ASPECTS OF FORMING INDEPENDENT WORK SKILLS OF SCHOOL STUDENTS IN HISTORY LESSONS

Abstract. This article examines innovative methods for organizing independent cognitive activities in history lessons that foster students' interest and enhance the educational process. The purpose of the research is to analyze the didactic aspects of forming school students' independent work skills in history lessons within the framework of the competency-based approach of the New Ukrainian School. The authors examine the methods and forms of organizing students' independent work, which contribute to the development of their cognitive and intellectual abilities, as well as increasing their level of activity in learning. The main advantages of various types of independent work, which can be used to stimulate communication skills, analytical thinking, and creative potential, are identified. Special attention is given to the importance of forming critical thinking, the ability to work with different sources of information, and applying acquired knowledge in practice. The state of students' abilities in independent work during history lessons is assessed. The article proposes improvements to the methodological and practical tools for organizing the educational process. It is concluded that the proper organization of independent learning work is one of the most effective methods for enhancing teaching effectiveness and increasing student engagement in schools. Taking motivational factors into account, three levels of independent work skills development in history lessons are distinguished: reproductive, productive, and creative.

Among the technologies and forms of organizing independent learning, active and interactive approaches play a priority role in fostering critical thinking, initiative, and creativity. In the modern history lesson framework, the formation of independent work skills occupies a crucial place, as students develop competencies most effectively through their own motivated learning and cognitive activities.

Key words: school students; history lesson; teaching methods; independent work; competency-based approach; independent cognitive activity.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань сучасної національної освіти є формування особистості, здатної самостійно та творчо вирішувати наукові, виробничі та соціальні проблеми. Це передбачає розвиток критичного мислення, здатності висловлювати та аргументувати власну точку зору. Крім того, важливою складовою є постійне оновлення знань через самоосвіту, вдосконалення професійних навичок і ефективне їх застосування в реальних практичних умовах.

Формування навичок самостійної навчальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії актуалізується у контексті особистісно орієнтованого підходу, який передбачає активну участь учнів в навчальному процесі. В рамках цього підходу самостійна робота відіграє ключову роль. Школярі повинні не лише ставити навчальні цілі, але й планувати, реалізовувати конкретні дії, порівнювати досягнуті результати з поставленими завданнями, коригувати свої методи роботи. Суб'єктна позиція учнів в освітньому процесі є головною умовою для оволодіння ними практичним досвідом та набуттям необхідних навичок і компетентностей. Це, у свою чергу, вимагає переосмислення та адаптації навчально-методичної складової до нових умов.

Такий підхід якнайкраще відповідає європейським освітнім практикам, базованих на опрацюванні історичних джерел та їх аналізі – *source-based approach* [14, с. 122]. Крім того, політика країн ЄС у галузі освіти ґрунтується на розвитку ключових компетентностей і навчання впродовж життя [9, с. 9]. Рекомендації Ради Європи щодо формування якісної історичної освіти у XXI столітті чітко наголошують на тому, що учні повинні «знаходити, розуміти, вибирати та використовувати ключову історичну інформацію, щоб робити обґрунтовані судження» [20, с. 20]. Саме розвиток навичок самостійної навчальної діяльності допоможе учням розуміти складні історичні події і процеси минулого, аналізувати джерела, оцінювати їхню достовірність, протидіяти дезінформації та обґрунтовувати власну точку зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методичні дослідження щодо організації самостійної роботи школярів на уроках історії представлені в публікаціях українських та зарубіжних вчених. Зокрема, види самостійної роботи з навчальними підручниками, науковою й довідковою літературою структурував В. Буряк [1]. Практичні методи розвитку навичок самостійної роботи на уроках історії охарактеризовані відомими методистами: О. Пометун, Н. Гупаном, В. Власовим [14]. Дидактичні засади організації самостійної навчальної діяльності школярів активно досліджує В. Полякова [12; 13]. Вплив мотиваційної складової на розвиток самоосвітніх навичок проаналізувала О. Кабанкова [7]. Важливість розвитку самостійності школярів в процесі формування критичного мислення дослідив С. Терно [18]. Зарубіжні практики сучасного навчання історії в контексті компетентнісного підходу викладені у статті європейських дослідників А. Морейри, Л. Алвеса і П. Дуарте [19]. Разом з тим, удосконалення теоретичних та практичних засобів формування навичок самостійної роботи учнів на уроках історії все ще потребує активних досліджень.

Мета статті – аналіз дидактичних аспектів формування навичок самостійної роботи школярів на уроках історії у контексті компетентнісного підходу Нової української школи. Завдання статті передбачають характеристику освітніх технологій та методів, що підвищують ефективність самостійної пізнавальної діяльності учнів під час вивчення історії.

Методи дослідження. Під час дослідження були використані теоретичні методи: аналіз, обробка та інтерпретація наукових розвідок із проблеми, уточнення ключових понять; емпіричні методи: спостереження, методи діагностування для визначення рівнів сформованості навичок самостійної пізнавальної діяльності школярів, узагальнення власного педагогічного досвіду й практики вчителів ЗЗСО щодо проблеми формування вмінь самостійної роботи учнів на уроках історії. Їхнє використання та поєднання дало змогу вирішити поставлені науково-дослідницькі завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність є важливим чинником для ефективного засвоєння значних обсягів інформації та становлення творчої особистості. Розвиток цих навичок є одним із ключових завдань Нової української школи. Однак організація процесу формування історичного мислення та самостійності вимагає значних зусиль і часу, як з боку вчителя, так і з боку учнів, що робить цей процес більш складним, ніж може здатися на перший погляд.

Хорошим педагогом є той, хто спонукає і викликає в учнів бажання вчитися. Це базове твердження формувалося в тій чи іншій формі прогресивними педагогами всіх часів. Зокрема В. Сухомлинський, звертаючись до вчителів, наголошував: «Не забувайте, що ґрунт, на якому будується ваша педагогічна майстерність, – у самій дитині, у її ставленні до знань і до вас, учителю. Це – бажання вчитися, натхнення, готовність до подолання труднощів. Дбайливо збагачайте цей ґрунт, без нього

немає школи» [17, с. 176]. Щоб сформувати в дитини компетентності, треба не просто передати їй знання та вміння, а й викликати в неї відповідну активність, самостійність і творчість.

У науково-педагогічній літературі зустрічаємо широкі тлумачення поняття «самостійна робота» або «самостійна навчальна діяльність», які можна згрупувати за такими аспектами: 1) різноманітні види індивідуальної та групової пізнавальної діяльності учнів, які здійснюються в урочний чи в позаурочний час (Н. Сагіна, Р. Нізамов); 2) різноманітні типи навчальних завдань, які виконуються під керівництвом вчителя (П. Підкасистий, Л. Зоріна, М. Гарунов, М. Скаткін, Н. Нікандров та ін.); 3) система організації роботи, за якої керівництво навчальною діяльністю школярів відбувається за відсутності вчителя (І. Іллясов, В. Граф, О. Чиж, В. Ляудіс та ін.); 4) робота учнів, яка проводиться за спеціальним індивідуальним навчальним планом, складеним на основі врахування індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей учнів (Л. Деркач, С. Архангельський, І. Шайдур та ін.); 5) різновид діяльності учнів, щодо виконання навчальних завдань, що сприяють свідомому й міцному засвоєнню знань, умінь і навичок, за мінімальної участі вчителя (Н. Зеленкова, Л. В'яткін) [12, с. 19-20].

Самостійну роботу більшість науковців визначають як певний різновид навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, в урочний чи позаурочний час. О. Малихін зазначає, що «самостійна робота як дидактична форма навчання є системою організації педагогічних умов, що забезпечує управління навчальною діяльністю тих, хто навчається, відбувається за відсутності викладача й без його безпосередньої участі й допомоги. Під час виконання самостійної роботи підтримка викладача реалізується опосередковано через організацію системи навчання. У цьому полягає дидактична сутність самостійної роботи й відмінність від інших форм» [10, с. 38]. Крім того, Н. Зеленкова наголошує на важливості мотиваційних чинників, адже самостійна пізнавальна діяльність – «це готовність до самостійного оволодіння знаннями на основі вольового зусилля. Як складна особистісна якість поєднує у структурі знання, мотиви, способи дій, рівень вираження яких має значний вплив на характер і результати навчальної діяльності» [6, с. 31]. Отож, самостійна робота сприяє формуванню низки важливих рис особистості, а саме: самоорганізованість, пізнавальна активність, цілеспрямованість, творче ставлення до будь-якої проблеми тощо.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2020), важливим завданням сучасного освітнього процесу є вдосконалення умінь і навичок самостійної навчальної діяльності, розвиток інтелектуальних, творчих здібностей учнів. Історичне мислення та критичний аналіз є базовими компетентностями, що допомагають школярам осмислювати та розуміти складні історичні явища, розвивати навички аргументації та формувати обґрунтовані думки [4]. Використання методів самостійного навчання на уроках історії у ЗЗСО якнайкраще забезпечує сталий розвиток цих навичок і умінь.

Основним критерієм рівня сформованості історичної свідомості учнів є історична предметна компетентність, яка відображає їхню здатність осмислювати минуле на основі знань, ціннісних орієнтирів та досвіду, отриманого під час навчання. У сучасних методичних дослідженнях виділяють кілька груп історичних компетентностей, що охоплюють усвідомлення учнями аспектів часу, простору, реальності, ідентичності та цінностей [14, с. 25-26]. Ця концепція сприяє розвитку в школярів умінь працювати з історичними джерелами, розуміти різноманітні інтерпретації подій та формувати власні оцінки історичних явищ і процесів.

Насамперед варто проаналізувати різноманітні підходи до класифікації видів самостійної роботи учнів. Основні категорії самостійної пізнавальної діяльності визначаються через специфіку її організації та характер взаємодії учнів у процесі виконання завдань. З точки зору організації навчального процесу, самостійна робота може бути: фронтальною (загальнокласною) – коли всі учні виконують однакове завдання, наприклад, написання есе на задану тему; груповою – учнів розподіляють на невеликі групи (по 4-6 осіб), що сприяє колективному обговоренню та спільному пошуку рішень; парною – наприклад, під час проведення дослідницької роботи на практичних заняттях; індивідуальною – коли кожен учень виконує окреме завдання, що сприяє розвитку його особистісних компетентностей [8, с. 48].

Підготовка до самоосвітньої роботи вимагає значних зусиль з боку педагогів, спрямованих на розвиток в учнів ефективних умінь і навичок цього виду діяльності. В особливості, важливу роль у цьому процесі відіграє робота школярів з підручниками, науковою та довідковою літературою, під час якої формуються важливі навички роботи з текстовими матеріалами.

В. Буряк класифікує наступні види самостійної роботи учнів в процесі роботи з підручником: «складати план прочитаного; конспектувати прочитане; зіставляти зміст тексту з поясненням учителя; порівнювати й узагальнювати матеріал кількох параграфів; робити висновки з опрацьованого; виділяти в тексті основні структурні елементи; систематизувати факти, класифікувати поняття; самостійно вивчати невеликі розділи тексту; працювати з малюнками, таблицями, графіками й здобувати з них необхідну інформацію; виконувати за описом у підручнику спостереження й досліди»

[1, с. 4]. При переході з класу в клас учні мають поступово опановувати дедалі складніші вміння аналізу і осмислення текстової інформації.

Таблиця 1.

Класифікація видів самостійної роботи учнів за характером пізнавальної діяльності

Вид самостійної роботи	Тип навчальної діяльності
Робота з підручником	завдання, пов'язані з пошуком інформації; вправи, спрямовані на розвиток мовлення; завдання, що розвивають уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, виявляти закономірності.
Робота з документами	пояснення значення понять у тексті документа; порівняння тексту документа із змістом підручника користуючись пам'яткою; аналіз документального історичного джерела; виокремлення головного та другорядного у змісті документа, доведення тези та аргументація свого вибору; дати відповідь на запитання до документа.
Робота з картою	показати та описати на історичній карті межі держав, місця битв, райони повстань тощо; описати геополітичне становище держав; порівняти карти декількох епох, на основі побачених змін зробити висновки про характер територіальних та політичних змін; виконати завдання на контурній карті з використанням настінної карти чи атласу; знайти на карті та назвати включені в легенду позначки.
Робота з ілюстраціями	провести елементарний аналіз ілюстрації користуючись пам'яткою; проаналізувати ілюстрацію чи політичну карикатуру; скласти описову розповідь з картини; використовуючи комплект ілюстрацій, що зображають пам'ятки архітектури, розподілити їх за стилями, виділити характерні риси кожного стилю, описати пам'ятку архітектури; розмістити у хронологічній послідовності навчальні картини; підібрати ілюстрації до певної теми чи проблеми.
Робота із статистичними даними	словесно описати що міститься у таблиці, графіці, діаграмі; проаналізувати інформацію, зробити висновки; знайти статистичні дані в тексті, побудувати графіки; порівняти дані різних статистичних джерел, зазначити моменти подібності, збіги, зробити висновки.
Робота з додатковою літературою	підібрати літературу з теми, що вивчається; оформити список використаної літератури; скласти розповідь, використовуючи кілька джерел; підготувати повідомлення, «цитатник», реферат; виконати творчу роботу.

Як зазначає О. Пометун: «у контексті компетентнісної парадигми освіти характер і цілі конструювання підручників дуже змінюються, так само як і методика їх використання на уроці. Підручник стає насамперед не джерелом інформації, а путівником для самостійного навчання і практики учнів та засобом організації навчального процесу для вчителя. Різноманітний набір освітніх методик і інструментів компетентнісно орієнтованого підручника дозволяє досягати актуальних цілей освіти» [14, с. 174]. Таким чином, навчальні підручники виконують важливу роль у формуванні навичок самостійної роботи школярів у рамках компетентнісного підходу до навчання. Підручник залишається основним інструментом навчального процесу, незважаючи на те, що сучасна освіта передбачає використання інформації з різноманітних джерел. Тому, окрім необхідності постійного оновлення змісту підручників, важливим є визначення методологічних засад їх відбору, структурування та подання. Водночас, невід'ємною складовою методичного забезпечення процесу розвитку навичок самостійної роботи є друковані робочі зошити та посібники, що містять завдання для різних видів контролю знань учнів. Окрім того, до цього переліку можуть входити атласи та контурні карти, що підтримують навчальний процес.

Висока ефективність самостійної роботи досягається лише за умови її інтеграції в навчальний процес як одного з постійних і органічних елементів. Для цього необхідно забезпечити виділення спеціального часу для самостійної роботи на кожному уроці. Головним чинником є її систематичність та планованість, а не епізодичність. Для підвищення теоретичного рівня викладання історії важливо застосовувати такі прийоми, методи та засоби навчання, які відповідають визначеним цілям навчального процесу та враховують фізіологічні, психологічні та інтелектуальні особливості учнів.

Одним із ключових факторів, що впливає на процес сформованості вмінь самостійної роботи учнів, є мотиваційний компонент. В освітньому процесі досить часто спостерігається відсутність творчого підходу та самостійної постановки навчальних цілей учнями. Замість цього вони часто намагаються в максимально короткий термін механічно виконати завдання чи заучити матеріал, що свідчить про низький рівень усвідомленості. Така ситуація підкреслює важливість розгляду мотивів і цілей навчальної діяльності. Використання мотиваційних чинників, які стимулюють учнів до активної самостійної пізнавальної діяльності, дозволить вчителю ефективно впливати на процес розвитку та формування цих вмінь. Учні повинні чітко усвідомлювати, чому і для чого їм необхідно вивчати той чи інший матеріал, а також яка є основна мета їхньої навчальної діяльності. В основі повинна лежати відповідна мотивація [7, с. 109].

За визначенням українського педагогічного словника під редакцією С. Гончаренка, мотивація – це «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або

поведінки. Мотивами можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини» [3, с. 217]. Згідно з С. Занюк, мотивація – «це сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини» [5, с. 7]. Вчені розглядають мотивацію навчальної діяльності як складний психічний процес, що розвивається в часі. Отже, мотиваційна складова формування самостійної роботи має розвивати прагнення особистості до процесу пізнання, до отримання нової інформації, готовність до подолання труднощів, що виникають під час навчання, та задоволеність отриманими результатами. Необхідно також у процесі навчання підтримувати і розвивати навіть найменші прояви пізнавального інтересу в школярів до самоосвіти.

Таблиця 2.

Наукові погляди щодо рівнів сформованості самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів [7, с. 132].

Науковець	Рівні пізнавальної самостійності
Г. Адамів	1) низький; 2) середній; 3) високий.
Г. Гаврилова	1) репродуктивний; 2) реконструктивний; 3) творчий.
Г. Головка	1) високий; 2) вище за середній; 3) середній; 4) нижче середнього; 5) недостатній.
І. Підкасистий	1) репродуктивний рівень; 2) перетворюючий рівень; 3) варіативний (частково-пошуковий); 4) творчий (вищий).
О. Савченко	1) низький; 2) середній; 3) достатній; 4) високий.
Л. Тархова	1) копіювальний (низький рівень); 2) відтворювально-творчий (середній рівень); 3) конструктивно-творчий (високий рівень).
В. Тюріна	1) пізнавальна самостійність відсутня; 2) репродуктивна самостійність; 3) реконструктивно-варіативна самостійність; 4) творчий рівень самостійності.
Т. Шамова	1) репродуктивний; 2) частково-пошуковий; 3) дослідницький.

Як помітно основним критерієм для визначення диференціації рівня сформованості самоосвітніх навичок є інтенсивність самостійної розумової та практичної діяльності учнів. Узагальнюючи, можемо виокремити три рівні сформованості навичок самостійної роботи здобувачів освіти ЗЗСО в процесі вивчення історії: репродуктивний (відтворювальний), який характеризується механічним копіюванням зразків розумової чи практичної діяльності; продуктивний, що відзначається стійким інтересом до самоосвіти та здатністю застосовувати знання в нових чи змінених умовах; та творчий (креативний), який виявляється в здатності перенесення отриманих знань на невідомі раніше умови, що є основою для повноцінної самостійної і творчої діяльності під час вивчення історії.

Під час навчання історії в основній та старшій школі стан сформованості вмінь школярів щодо виконання самостійної роботи залежить від низки чинників та вимог до її організації:

- Кожна самостійна робота повинна мати чітко визначену мету, незалежно від рівня самостійності учнів. Важливо, щоб були визначені прийоми виконання завдання, зрозумілі всім учасникам. Окрім того, необхідно реалізувати відповідну мотиваційну складову, яка забезпечить зацікавленість учнів у виконанні роботи;

- Самостійна робота має відповідати навчальним можливостям учнів, що передбачає поступовий перехід від простих завдань до більш складних. Важливим є забезпечення прогресивного розвитку самостійності учнів;

- Завдання повинні викликати інтерес учнів та мати практичний характер, що дасть можливість школярам усвідомити, як ці знання будуть корисні в майбутньому;

- Самостійна робота повинна організовуватися таким чином, щоб сприяти формуванню в учнів стійких навичок діяльності. Для цього вона має проводитися систематично, з чітким визначенням етапів та методів;

- Незважаючи на те, що цей вид роботи є самостійним для учнів, важливо, щоб керівна роль залишалася за вчителем. Оскільки саме він продумує алгоритм включення самостійних робіт у навчальний процес, організовує їх виконання з чітко визначеною метою, змістом та обсягом, а також визначає, на якому етапі уроку вони будуть проводитися і які методи будуть використовуватися [7, с. 137].

Результатом сформованості вмінь самостійної роботи на уроках історії є оволодіння учнями навичок постановки мети своєї діяльності, планування дій, використання різноманітних методів для розв'язання поставлених завдань, актуалізуючи необхідні знання та способи дій, а також співвідносити отриманий результат з початково визначеною метою [13, с. 214]. Для досягнення поставлених завдань учень має активно долучатися до процесу, самостійно знаходити раціональні шляхи вирішення завдань, запропонованих вчителем, та в підсумку презентувати результати своїх розумових дій.

У процесі формування навичок самостійної роботи ключову роль відіграють методи навчання. У сучасній психолого-педагогічній та методичній літературі існує низка різноманітних класифікацій взаємодії учасників освітнього процесу, спрямованої на досягнення мети і завдань шкільної історичної освіти. О. Пометун і Г. Фрейман зазначають: «Відповідно, критерієм для класифікації методів навчання... може бути характер цієї взаємодії, насамперед, між учителем та учнями. Виходячи з цього критерію, розподіляємо методи навчання... на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні» [15, с. 109].

Під час використання пасивних методів навчання учні виконують роль «об'єкта» навчального процесу, засвоюючи та відтворюючи матеріал, переданий педагогом як джерелом навчальної інформації. Це, зазвичай, відбувається через уроки-монологи, читання, демонстрації та опитування учнів щодо вивченого змісту. У такому процесі учні не взаємодіють між собою і не виконують творчих завдань. Натомість, при застосуванні активних методів, учні стають «суб'єктами» навчання, виконуючи творчі завдання та беручи участь у діалозі з учителем. Ці методи передбачають виконання завдань, що сприяють розвитку творчого мислення. Серед них можна виокремити частково-пошуковий (емпіричний), проблемний і дослідницький методи. При такому підході учні виявляють більшу активність, хоча основною формою взаємодії часто залишається монолог. Спочатку педагог передає знання учням у монологічній формі, а потім учні відтворюють ці знання у вигляді монологічних відповідей. Іноді навчання може відбуватися через діалог між вчителем і учнями у формі бесіди [15, с. 111].

Найбільш ефективними методами щодо формування навичок самостійної роботи учнів є інтерактивні методи навчання. Сутність інтерактивних методів полягає в тому, що навчання здійснюється шляхом активної взаємодії всіх учасників процесу. Це співнавчання, в якому і вчитель, і учні є суб'єктами навчання. Основний принцип інтерактивності закладено в безперервній взаємодії між учнями, їхній співпраці, спілкуванні та колективній роботі, що є протилежним до активних і «пасивних» методів, де комунікація переважно відбувається між вчителем та учнями. У рамках інтерактивних методів вчитель виступає як організатор та координатор взаємодії. Відмінність від активних методів полягає в тому, що інтерактивні методи забезпечують учням більші можливості для самореалізації в навчальному процесі і краще відповідають принципам особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів [11, с. 134].

Саме за умов такого підходу реалізується практична складова, завдяки командній роботі та інтерактивним методам. Це значно покращує сприйняття навчального матеріалу учнями, сприяє їхній кращій залученості до освітнього процесу, а також розвитку важливих навичок, таких як співпраця та комунікація [2, с. 55]. Дослідницькі проекти дають учням можливість здобувати більше знань про свою країну, її історію та культуру. Процес рефлексії та оцінювання власної діяльності через обмін думками чи захист творчих робіт сприяє формуванню навичок самоаналізу та підвищенню ефективності презентації результатів своєї роботи.

Сучасний компетентісно орієнтований урок історії, метою якого є формування навичок самостійної роботи школярів, повинен базуватися на принципах технологій проблемного навчання та розвитку критичного мислення. Навички критичного мислення набувають особливої важливості в умовах сучасного інформаційного середовища, де здійснюється потужний і тонкий вплив на суспільну свідомість [19, с. 2]. У зв'язку з цим одне з основних завдань вчителя полягає в тому, щоб спонукати учнів до осмислення, перевірки та аналізу отриманої інформації, а також до здатності відокремлювати головне і об'єктивне від другорядного в шаленому потоці даних.

Критичне мислення як і історична компетентність позиціонується як перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до пізнавальної діяльності, спрямованої на розвиток свідомого самостійного мислення учнів. Критичне мислення – це здатність ставити нові запитання, знаходити різноманітні аргументи, приймати самостійні та продумані рішення. На думку відомих зарубіжних науковців А. Кроуфорда, В. Саула, Д. Макінстера, С. Метьюза система розвитку критичного мислення, передбачає особливу структуру уроку: кожен урок повинен мати три фази – актуалізацію (виклик), побудову (осмислення) знань та рефлексію [18, с. 86].

Узагальнюючи педагогічний досвід колег та власні спостереження зазначимо, що формуванню в учнів основ критичного мислення на уроках історії сприяє застосовування наступних методів навчання:

- на стадії виклику: «Запитання – відповідь»; «Асоціювання», «Мозковий штурм», «Припущення на основі запропонованих слів», проблемні питання;
- на стадії осмислення: «Знайди проблему», «Читання з нотатками», «Прес», «Таблиця передбачень», «Обмін інформацією після читання», «Пошук аргументів і суперечностей», дебати;
- на стадії рефлексії: «Взаємне опитування», «Мікрофон», «Запитання – відповідь», «Незакінчені речення», проєкт, есе» [16, с. 320].

Важливим компонентом освітнього процесу, за допомогою якого окреслюються досягнення поставлених цілей та визначаються результати є діагностика. Зокрема, як стверджує Ю. Бабанський «...сама структура процесу навчання передбачає функціонування компонента зворотного зв'язку, без якого неможливо забезпечити регулювання і коригування цього процесу, проєктування і конкретизацію нових цілей навчання» [7, с. 137]. Розвитку ключових і предметних компетентностей учнів, поглибленню рівня сформованості навичок самостійної роботи сприятиме здійснення здобувачами освіти рефлексії та оцінювання власної пізнавальної діяльності. Крім того, різні види оцінювання також відіграють значну роль щодо мотивації учнів та розвитку їхньої самостійності. Сучасна система оцінювання повинна бути гнучкою, багатоінструментальною, зрозумілою, психологічно комфортною та двоскладовою: поєднувати в собі сумативне (оцінити якість) і формувальне (підвищити якість) оцінювання [16, с. 321].

Для успішного розвитку в учнів самоосвітніх навичок педагогу варто мати чітку структуру організації цього виду діяльності. Важливо правильно побудувати хід самостійної роботи, щоб максимально використовувати потенціал кожного учня. Однак, при цьому необхідно враховувати психолого-розумові можливості дітей. Перехід від одного рівня до іншого повинен відбуватися поетапно, від простого до складного. Також, важливо, щоб завдання, форма його виконання та час, відведений на розв'язання цього завдання, відповідали навчальній меті, що ставиться в межах конкретної теми уроку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Належна організація самостійної навчальної роботи є одним із найбільш перевірених практикою способів підвищення ефективності пізнавальної діяльності школярів на уроках історії. Головними особливостями самостійної роботи є: спеціально відведений час для виконання; розробка завдань вчителем залежно від форми роботи (фронтальної, групової, індивідуальної); вчитель не бере безпосередньої участі, а лише координує; для досягнення мети, учень докладає власні розумові та емоційні зусилля. Враховуючи мотиваційні чинники можна виділити три рівні сформованості навичок самостійної роботи учнів в процесі вивчення історії: відтворювальний, продуктивний та творчий. Серед технологій і форм організації цього виду навчання пріоритетна роль належить активним та інтерактивним підходам, що сприяють розвитку критичного мислення, ініціативи й творчості. В схемі сучасного уроку історії формування навичок самостійної роботи займає важливе місце, оскільки учні найкраще розвивають компетентності в процесі власної вмотивованої навчально-пізнавальної діяльності.

Метою подальших досліджень має стати розробка та апробація в освітньому процесі актуальних форм, методів і дидактичних матеріалів, що сприятимуть розвитку навичок самостійної роботи на уроках історії.

Конфлікт інтересів. Автори підтверджують відсутність фінансових, особистих чи інших інтересів, що можуть розглядатися як потенційний конфлікт інтересів щодо публікації цієї статті.

Фінансування. Робота виконана за відсутності фінансової підтримки з боку будь-яких організацій.

Доступність даних. Це теоретичне дослідження не передбачає використання додаткових наборів даних.

Використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту не використовувались при написанні цієї роботи.

Список використаних джерел

1. Буряк В. К. Самостійна робота з книгою. Київ: «Знання», 1990. 48 с.
2. Вітюк М. В. Використання методу проєктів на уроках історії. *Л'ОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 54–55.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-devaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
5. Занюк С. С. Психологія мотивації. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
6. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі. *Рідна школа*. 2005. № 8. С. 31–33.
7. Кабанкова О. М. Формування пізнавальної самостійності студентів технічного університету в процесі вивчення іноземної мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Луцьк; Харків, 2018. 294 с.
8. Кашкар'єв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків: Основа, 2011. 64 с.
9. Локшина О. Політика європейського союзу у галузі освіти і навчання: цілі, пріоритети, ініціативи. *Український Педагогічний журнал*. 2024. Вип. 4. С. 5–17. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17>
10. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект. Кривий Ріг: «Видавничий дім», 2009. 306 с.

11. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 75 (Т. 1). С. 132–136.
12. Полякова В. Я. Дидактичні засади організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.09. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2015. 198 с.
13. Полякова В. Я. Зміст і сутність самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи. *Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 34. С. 208–215.
14. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с.
15. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
16. Старжець В. І. Методика використання формувального оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсезуївський збірник наук. праць мол. вчених Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка*. 2023. Вип. 64. Том 2. С. 317–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-50>
17. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / Ред. кол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. Київ: Радянська школа. 1977. Т. 3. 668 с.
18. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 275 с.
19. Moreira, A. I., Alves, L. A., & Duarte, P. Teaching (History) in the 21st Century: New competencies with identical contents. *Estudos Ibero-Americanos*. 2022. № 48. pp. 1–16. <http://dx.doi.org/10.15448/1980-864X.2022.1.42928>
20. Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines. <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>

References

1. Buriak V. K. Samostiina robota z knyhoiu [Independent work with a book]. Kyiv: «Znannia», 1990. 48 s. (in Ukrainian).
2. Vitiuk M. V. Vykorystannia metodu proektiv na urokakh istorii [Using the project method in history lessons]. *ЛЮДОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 54–55. (in Ukrainian).
3. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 375 s. (in Ukrainian).
4. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [The state standard of basic secondary education]. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-devaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoi-osviti-i300920-898> (in Ukrainian).
5. Zaniuk S. S. Psykholohiia motyvatsii [Psychology of motivation]. Kyiv: Lybid, 2002. 304 s. (in Ukrainian).
6. Zelenkova N. Formuvannia piznavalnoi samostiinosti starshoklasnykiv u navchalnomu protsesi [Formation of cognitive independence of high school students in the educational process]. *Ridna shkola*. 2005. № 8. С. 31–33. (in Ukrainian).
7. Kabankova O. M. Formuvannia piznavalnoi samostiinosti studentiv tekhnichnoho universytetu v protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Formation of cognitive independence of technical university students in the process of learning a foreign language]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09. Lutsk; Kharkiv, 2018. 294 s. (in Ukrainian).
8. Kashkarov H. V. Metodyka vykladannia pravoznavstva v shkoli v opornykh skhemakh i tablytsiakh [Methodology of teaching law at school in reference diagrams and tables]. Kharkiv: Osnova, 2011. 64 s. (in Ukrainian).
9. Lokshyna O. Polityka yevropeiskoho soiuzu u haluzi osvity i navchannia: tsili, priorityty, initsiatyvy [European Union policy in the area of education and training: goals, priorities, initiatives]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*. 2024. Vyp. 4. С. 5–17. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17> (in Ukrainian).
10. Malykhin O. V. Orhanizatsiia samostiinoi navchalnoi diialnosti studentiv vyshchych pedahohichnykh navchalnykh zakladiv: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Organization of independent educational activities of students of higher pedagogical educational institutions: theoretical and methodological aspect]. Kryvyi Rih: «Vydavnychiy dim», 2009. 306 s. (in Ukrainian).
11. Matseikov T. I. Shliakhy, formy ta metody formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv litseiu na urokakh istorii Ukrainy [Ways, forms and methods of formations of civic competence of lyceum students during lessons of history of Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy: zb. nauk. prats*. 2020. Vyp. 75 (Т. 1). С. 132–136. (in Ukrainian).
12. Poliakova V. Ya. Dydaktychni zasady orhanizatsii samostiinoi navchalnoi diialnosti uchniv starshoi shkoly [Didactic principles of organizing independent educational activities of high school students]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. ped. nauk: 13.00.09. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 2015. 198 s. (in Ukrainian).
13. Poliakova V. Ya. Zmist i sutnist samostiinoi navchalnoi diialnosti uchniv starshoi shkoly [The content and essence of independent learning activities of high school students]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats*. 2012. Vyp. 34. С. 208–215. (in Ukrainian).
14. Pometun O. I., Hupan N. M., Vlasov V. S. Kompetentnistno oriientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli: metodychnyi posibnyk [Competency-oriented methodology of teaching history in primary school: a methodological manual]. Kyiv: TOV «KONVI PRINT», 2018. 208 s. (in Ukrainian).
15. Pometun O., Freiman H. Metodyka navchannia istorii v shkoli [Methodology of teaching history at school]. Kyiv: Heneza, 2005. 328 s. (in Ukrainian).
16. Starzhets V. I. Metodyka vykorystannia formuvalnogo otsiniuvannia na urokakh istorii [Methods of using formative assessment in teaching history]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk nauk. prats mol. vchenykh Drohobyskoho DPU im. I. Franka*. 2023. Vyp. 64. Том 2. С. 317–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-50> (in Ukrainian).
17. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory [Sukhomlynsky V. O. Selected Works]: v 5 t. / Red. kol.: O. H. Dzeverin (holova) ta in. Kyiv: Radianska shkola. 1977. Т. 3. 668 s. (in Ukrainian).

18. Terno S. O. Rozvytok krytychnoho myslennia starshoklasnykiv u protsesi navchannia istorii [Developing critical thinking in high school students in the process of learning history]. Zaporizhzhia: ZNU, 2011. 275 s. (in Ukrainian).
19. Moreira, A. I., Alves, L. A., & Duarte, P. Teaching (History) in the 21st Century: New competencies with identical contents. *Estudos Ibero-Americanos*. 2022. № 48. rr. 1–16. <http://dx.doi.org/10.15448/1980-864X.2022.1.42928>
20. Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines. <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>

/ Матеріал надійшов до редакції: 30.07.2025 р. / Прийнято до друку: 01.09.2025 р. / Опубліковано: 28.11.2025 р. /

This work is licensed under a Creative Commons License Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).